

Біоетика та її складові

Аналізуються біоетичні підходи як одна з основ сучасного природничо-наукового світогляду. Розглядаються основні складові біоетики — екологічна етика, медична етика, зокрема етичні аспекти геронтології як важливої комплексної проблеми сучасності. Підкреслюється, що біоетичні засади становлять характерну рису сучасної наукової парадигми.

З того часу, як людина почала мислити, вона тисячоліттями накопичувала етичні правила, і це, можливо, допомогло їй вижити в жорсткій боротьбі за існування. Добро і зло. Оцінка дій і явищ за цим критерієм не може бути однозначною. Те, що шкідливо для індивідуума, може бути корисно групі (популяції). Релігійний фанатик вбиває невірних, він робить добро, з його точки зору. Сотні мільйонів років у процесі еволюції формувалась природа людини. У людині закладено і добро, і зло. Це реалізується, зокрема, тим, що в центральній нервовій системі представлено структури, які відповідають за агресію і за позитивне ставлення до ближніх. Для того, щоб сформувати добру, екологічно свідому людину, потрібні сотні мільйонів років направленої еволюції в сприятливих умовах.

З давніх-давен правила етики диктувала релігія. Мабуть, є фундаментальні причини виникнення релігії і підтримання релігійних настанов і стосунків у суспільстві в наші дні. Є якась особливість вищої нервової діяльності, що знаходить місце в мозку і для Бога, і для сучасних наукових знань. Нейрофізіологи Е. Ньюберг і Ю. Д'Аквілі у монографії «Чому Бог не зникне?», яка нещодавно вийшла в США, пишуть, що «релігійний імпульс закорінений в біологічній природі та внутрішніх структурах мозку» (цит. за [1]). Деякі неврологи (наприклад М. Персингер з США) пов'язують релігійні переживан-

ня з лімбічною системою головного мозку [1]. Прагматики-матеріалісти вважають науку об'єктивним віддзеркаленням світу, релігію ж — містикою і блуканням думки. З цього приводу А. Швейцер писав: «Зведення глухої стінки між філософською і релігійною етикою визначається помилковою позицією, що одна з них наука, а друга ні. Але обидві вони — ні те, ні інше; обидві вони — мислення. Тільки в одному випадку мислення звільнилось від традиційного світогляду, а в іншому зберігає з ним зв'язок» [2, с.104]. Релігія, вірування були на світанку людства, були в сутінковому періоді історії людства і зберігаються на новітньому етапі цивілізаційного розвитку, який іменується ноосферним. Треба бути свідомими того, що релігія буде і в майбутньому.

Кожному етносу властива своя релігія, вона відповідає його психології. Інколи буває так, що правителі встановлюють нову релігію. Так було з Володимиром у слов'ян. Він насадив християнство. І слов'яни тисячу з лишнім років жили з позиченою релігією. До речі, християнська релігія вважається найменш екологічною релігією. Християнство виникло як єретична течія в іудейській релігії, і в основу її покладено дві могутні книги: Старий і Новий заповіт. Вони, власне, і відбили християнські етичні норми — систему уявлень про добро і зло. Але християнська релігія несе також відбиток того часу, коли формувалася. Тоді однією з основних рис організації суспільства було рабство. І християнську релігію пронизує ідея рабської покірності. Хрис-

тияни називали себе «рабами божими». Без сумніву, 10 заповідей складають основний смисл християнської етики, але деякі з них суперечать законам природи. Сучасність свідчить, що більшість заповідей час від часу корегується суспільством. Так, заповідь «Не убий» після легалізації в ряді держав евтаназії вже не є абсолютною. Це ж стосується і дозволу абортів. Заповіді «Не возжелай жони ближнього», «Не прелюбодій» захиталися після сексуальної революції 60-х років минулого століття. Заклик Святого письма «Плодитесь, розмножуйтесь» уже не актуальний в епоху перенаселення. Сьогодні всі прогресивні вчені й політики ламають голову, як досягти нульового приросту населення Землі. Так що багато фундаментальних принципів етики у зв'язку з науково-технічним прогресом і новими засадами існування суспільства піддаються перегляду.

Цікаво пофантазувати, як можуть змінитися вірування, релігія в майбутньому. Перш за все чи залишиться релігія? Напевно, залишиться, бо це потреба людської природи. Матеріалісту і атеїсту ясно, що Бог не живе на небі. Прогрес природничих наук, всеохоплююча освіта, атеїстичне радянське виховання і висока ступінь інформованості суспільства ставлять під сумнів біблійну версію створення світу. Хоча є псевдонаукові проекти і фільми, які підходять до релігійної версії створення світу ніби з наукових позицій. Як узгодити релігію з наукою? Можливо, для цього треба створити нову Біблію. Бог — це таїнство. А в більшості ж людей є потреба в містиці.

У 1796 році вийшла в світ книга англійського священика і економіста Томаса Мальтуса «Досліди про народонаселення». Її поява розділила наукову спільноту на прибічників Мальтуса (їх було мало) і ворогів (значно більше). Проблеми цієї книги суперечили принципам тогочасної етики. Навіть сьогодні, коли перенаселення Землі уже очевидне і передбачається подальше зростання чисельності її населення, вороги Мальтуса теж

є. Книга Мальтуса поставила під сумнів можливість створення добра для всіх людей. Декому може не вистачати їжі. І тим людям Мальтус пропонує йти геть. Ця жорстка позиція Мальтуса не співпадає з усталеними нормами етики і не була прийнята суспільством. До речі, в Біблії теж зустрічаємо заклик до жорсткої позиції, Бог виявляє жорсткість і навіть жорстокість: «...І пожалкував був Господь, що людину створив на землі. І засмутився Він у серці Своїм... І промовив Господь: «Зітру Я людину, яку Я створив, з поверхні землі, — від людини аж до скотини, аж до плазунів, і аж до птаства небесного. Бо жалкую, що їх Я вчинив» [3]. Або в іншому місці: «І Господь промовляв до Мойсея, говорячи: «Пімсти мідіянітам за кривду Ізраїлевих синів»... І промовив Мойсей до народу, говорячи: «...А тепер позабивайте кожного хлопця між дітьми, і кожну жінку, що познала чоловіка на мужеськім ложі, повбивайте» [4].

Реальності сьогодення свідчать, що великий Мальтус був правий. За розрахунками фахівців, пристойне існування можливе тільки для чисельності населення до 2 мільярдів чоловік. А нині їх уже 6,5 мільярдів. Все людство працює і обслуговує «золотий мільярд». Припускають, що через 50 років чисельність населення буде 12 мільярдів. В умовах такого перенаселення, дефіциту корисних копалин і виснаження енергетичного фонду планети сучасні норми етики будуть, безперечно, порушені, можливі війни не лише за їжу, а й за воду та інше.

Закономірне питання: а яка ж оптимальна чисельність населення Землі? Якою є оптимальна кількість населення такої країни, як Україна? Ці питання табуйовані нормами сучасної етики. Відомо, що людство сьогодні в 10 разів перевищує межу споживання біоресурсів. Так що, треба намагатись зменшити населення в 10 разів? Естонії вистачило 2 млн. чоловік, щоб збе-

регти свою ідентичність, культуру як нації, свої національні традиції. Але ж у естонців висока національна свідомість. А скільки тоді треба мільйонів українців? На жаль, в нашому уряді ніхто серйозно не переймається проблемами екології.

Складається враження, що зменшення кількості населення в наш час, зокрема в Україні, слід визнавати як позитивний знак. При високій смертності населення, пов'язаній з низькою культурою життя, поганою організацією медичної допомоги і незадовільною соціальною ситуацією, в структурі зменшення чисельності населення України, мабуть, не перше місце належить дитячій смертності та смертності людей похилого віку, а вагомими є фактор міграції населення, виїзд за кордон тощо. У журналістів є улюблений вираз: «гине генофонд нації». Це безглуздя. Перш ніж використовувати таке категоричне формулювання, необхідно зрозуміти, що таке генофонд.

Є пропозиції фахівців, що займаються проблемами глобальної екології, в який спосіб безболісно і гуманно скоротити населення з урахуванням сучасних норм етики. Так, пропонується кожній парі народжувати лише одну дитину. При додержанні цього принципу за десятки років населення тихо і безболісно скоротиться. Але як мешканцю Індії запропонувати обмежуватися тільки одною дитиною або — мормону в США? Тобто така пропозиція є нереальною. Водночас серйозні успіхи в регуляції чисельності населення досягнуто в Китаї. Беззаперечно, вагомий вплив на суспільну думку створює матеріальна зацікавленість. І це породжує, може, несподівану тезу: основою державної демографічної політики повинна стати доплата за ненароджених.

До початку ХХІ століття наука прийшла з великими досягненнями. Завдяки успіхам молекулярної генетики людина спроможна втручатися в «свята

святих» таємничостей організму — модифікувати спадковість, вирощувати клони людини і тварин, трансплантувати органи і окремі клітини. Але цими досягненнями людина не здатна повноцінно скористатися, бо не вистачає мудрості передбачити можливі наслідки нововведень. За В. Поттером, «мудрість це знання про те, як використати знання, що вже накопичені, для покращання життя людини» [5, с.76]. В. Поттер у 1969 р. вводить поняття небезпечних знань. Він стверджує, що знання нагромаджуються значно швидше, ніж мудрість, і це може призвести до непередбачуваних наслідків. Тому такі знання В. Поттер вважає небезпечними [5, с.85]. Наприклад, успіхи епідеміологів зумовили значне зменшення дитячої смертності. Це в свою чергу привело з часом до бурхливого росту населення в таких країнах, як Коста-Рика, Бразилія, Індія, при існуючій законодавчій забороні абортів.

До небезпечних знань відносяться ті, завдяки яким створено талідомід, гербіциди, бактеріологічну зброю, ядерну зброю і багато іншого. Людство або ще не знає, які наслідки може мати нове відкриття, або за своїм етичним рівнем ще не дозріло для його застосування. Про це дуже влучно сказав В.А.Кордюм у виступі на біоетичному конгресі. Він вважає, що людство уже ввійшло в епоху ноосфери і біосферні механізми самоорганізації вже не діють, а нові, ноосферні, ще не сформувалися [6]. В.А.Кордюм критично ставиться до Декларації прав людини як до документа, що відстоює права особистості: «у неї, як абсолютне торжество світлої ідеї прав особистості, заклали щось протилежне — твердження, що інтереси особистості вищі за інтереси суспільства» [7]. У цьому недоліки сучасної демократії. На догоду нормам демократії в ряді країн легалізовано гомосексуалізм і дозволено одностатеві шлюби. Хоч, на думку кваліфікованих лікарів, це патологія. А з точки зору екологів, це незбагненна відповідь людського суспільства й довкілля на перенаселення [8, с. 22, 24, 96].

Висновок про демократію стосується і біоетики, оскільки основи демократії побудовані на етичних принципах. Тобто проблеми етики стоять поряд з проблемами демократії. Інший приклад — це благородна ідея не знущатись з братів наших менших, яка перетворилась у фарисейство. Біоетика фактично диктує правила «як правильно і безболісно вбивати». Так що, треба заборонити досліди з використанням експериментальних тварин? Інша справа, коли намагаються зменшувати кількість експериментальних тварин, використовуючи математичні прийоми одержання достовірних даних, або застосовують комп'ютерне моделювання експерименту. Парадоксально, що все це відбувається при офіційно легалізованому існуванні боєнь. Може, потрібно згадати етику селян, які займалися натуральним господарством. Їм необхідно заколювати свиней, різати курей, щоб їсти. Ця етика ближче до законів природи. Якою є етика поведінки хижака, що наздоганяє здобич? У храмі природи — лісі, який служителям мистецтва здається раєм, щосекунди розігруються трагедії і драми: змія забирає пташенят з гнізда, вовк роздирає зайця, яструб наздоганяє птаха, щоб з'їсти. Може, якийсь прибічник ідилії буде заперечувати, але таке ж відбувається і в людському суспільстві. У ХХ ст. виникли фашизм і сталінізм, які призвели до мільйонних безвинних жертв. Природа людини не змінилась, не зважаючи на те, що у нас не середньовіччя, а ХХІ ст., і людство вступило в епоху ноосфери. Ще можливі в майбутньому і фашизм, і новий сталінізм, і жахливі війни з небаченою жорстокістю. У прикладах немає дефіциту — щодня в ЗМІ з'являється щось подібне. Взяти хоча б інформацію про поширену в армії так звану «дідівщину». Є в людини якась незбагненна біологічна потреба в жорстокості. Майже в кожному робочому колективі, на першій погляд пристойному і добропорядному, точиться боротьба, конкуренція, яка потроху переходить в жорсткі інтриги. Як у «райському лісі»!

Коли сучасний фахівець із штучного запліднення відбирає для подальшого розвитку яйцеклітину, а інші викидає, він думає (або не думає): чи це не вбивство? Таке питання розбурхує сучасну біоетичну свідомість. Впритул до цього стоїть проблема абортів. Проти них впродовж сотень років виступає релігійна етика. А як же бути із загрозою перенаселення? Коли, за словами фон Брауна, на Землі залишаться тільки «стоячі місця», тоді буде не до філософських питань, а набиратиме сили закон боєнь. Є у народів, які населяють малі острови, звичай вбивати дітей, якщо вони перебільшують кількість населення, що може існувати на цьому острові. У такому випадку стає чинною етика селян: треба вбивати, щоб продовжувати їсти і жити.

Знову спадає на думку аналогія з Біблією, що свідчить про жорстокість, а може, й зловмисність Бога. Так, за Біблією, Бог розгнівався на людей, бо вони грішать, і знищив все живе, наславши на Землю всесвітній потоп. Бог зберіг життя лише праведнику Ною. В іншому місці за текстом Бог наслав кару на єгиптян: сарану, мор на худобу, град, вошей, жаб, перетворення річкової води на кров, суцільну темряву [9]. До речі, в Новому заповіті на противагу Старому пропонуються нові етичні норми. Так, там проповідується несупротив злу насиллям: отримавши удар по одній щоці, підстав іншу, віддай накопичене добро бідним, люби ближнього, як самого себе. Це трохи нагадує позицію Швейцера: «Етика є безмежна відповідальність за все, що живе» [2, с. 218].

Треба підкреслити, що ідея не противитися злу насиллям робить людину незахищеною в «райському лісі» людського суспільства. І навіть в природі. Людина не готова до несподіваних викликів життя, вона сподівається, що хтось допоможе, часто люди покладаються на державу. Є таке поняття в медицині: рівень недремності (або не-

спання). Сучасна людина завдяки здобуткам науково-технічного прогресу здебільшого спить.

В.Поттер вважає, що сучасна людина знаходиться між Сциллою і Харибдою: Сцилла — інформаційне навантаження і Харибда — надлишок вільного часу, а оптимум дії факторів довкілля (стресорів) лежить посередині між вільним часом і інформаційним перевантаженням [5, с.146]. Вважають, що надлишок вільного часу може призводити до фізіологічних порушень. Тобто запорука здорового способу життя — то певний рівень неспання, який забезпечує оптимальний рівень дії факторів довкілля.

Російський косміст М.Ф. Федоров виношував ідею в майбутньому завдяки успіхам науки воскресити всіх до цього часу померлих. Ця ідея перебуває в руслі релігійної етики, він був глибоко релігійною людиною, але не сприймав основоположні ідеї екології. До речі, деякі сучасні геронтологи стоять на засадах суто наукового вирішення проблеми безсмертя (В.Ф. Купрєвич, Г. Лекомт, Л.В. Комаров, І.В. Вішев та ін.) [10, с. 42, 58, 153, 171, 182]. Не виключена можливість, що ця проблема дійсно буде вирішена в майбутньому. Хочеться сподіватися, що мудрість, про яку мріяв В.Поттер, візьме гору, і це небезпечне знання не буде впроваджене в людському суспільстві. Тут треба додержуватися відомого екологічного правила Барі Комонера: «Природа знає краще». Але може статися так, що людство не набуде мудрості, й тоді розквітне найгірший варіант епохи ноосфери, а саме — безсмертя надаватиметься «золотому мільярду», геронтократичне суспільство набридне само собі й вимре (це добре спрогнозовано в «Танці наприкінці часу» М. Муркока [11]). Смерть, яка була запрограмована в процесі розвитку впродовж мільярдів років, треба сприймати як данність. Це закон природи. А закону треба дотримувати-

ся незалежно від того, подобається це нам, чи ні. Інша справа, що тій людині, яка живе сьогодні, треба забезпечити пристойні умови життя.

В екоетичних документах і деклараціях часто вживається таке поняття, як щастя. Цього терміну в офіційних текстах слід уникати. Важливо, щоб людина прожила достойно проміжок часу, відведений їй генетикою і навколишньою природою. А як цей час оптимально використати, знають серйозні фахівці—дослідники здорового способу життя. Наукою в експерименті та в дослідженнях на людях показано, що збіднена калорійно і якісно повноцінна їжа сприяє максимальній тривалості життя — в межах генетичної запрограмованості [10, с. 49, 184]. Тобто жити треба впроголодь. Важливо також знайти оптимальне співвідношення між «Сциллою» і «Харибдою», тобто співвідношення між працею і вільним часом. Дуже важливо, щоб праця була добре вмотивована і супроводжувалась позитивними емоціями.

На тривалість життя впливають придбані чи спадкові хвороби, а їх подолання залежить від досягнень медицини. Але при цьому слід враховувати, що сучасний рівень цивілізації та успіхи науки, а також норми сучасної етики сприяють тому, що виживають ті організми, які б природа елімінувала. Це призводить до накопичення спадкової недостатності, й людство поступово вироджується. Достатньо продивитись інформацію щодо стану здоров'я призовників — великого контингенту людей, які повинні бути здоровими. Можливо, на пізній фазі ноосферного розвитку знайдуть способи визначення спадкової неповноцінності, й тоді вчасне припинення вагітності допоможе перетворити людство в еліту дійсно здорових осіб. Успіхи медичної генетики вже тепер завдяки анамнестичному аналізу сприяють виявленню подружніх пар, яким не рекомендується мати дітей. Таких людей треба стимулювати до ненародження матеріально.

Ще одна проблема, яка турбує інтелектуальну громадськість, це існування таких спадкових патологій, як мікроце-

фалія, ідіотизм, хвороба Дауна і багато інших. Для батьків і близьких — це горе і страждання впродовж всього життя. Для суспільства це зайве велике навантаження. Між іншим, є способи розпізнати ці форми патології ще на рівні ембріону. При достовірній діагностиці така проблема вирішується за допомогою абортів.

Інша біоетична проблема — проблема евтаназії і термінальних стадій життя, коли мінімальна життєдіяльність підтримується лише завдяки технічним засобам. Чи припиняти життя по волі лікаря? Здається, що цю проблему треба вирішувати колегіально — групою допропорядних і мудрих фахівців. Вже й тепер задля цього сформовано спеціальні етичні комітети. Можна було б запровадити спеціальну структуру, зокрема Вищий етичний суд для вирішення проблем нових етичних викликів.

Завершуючи, повторимо: «досягнення» медицини з додержанням канонів сучасної біомедичної етики ведуть до того, що в людності все менше стає генетично здорових людей, людство вироджується. Мусимо робити невтішний висновок, що теперішня етика сприяє самознищенню людства. Якщо цю тезу прийняти, то революційні громадські рішення щодо охорони здоров'я і державної політики є невідворотними. Одне з них — не треба боротись з дитячою смертністю. Це парадоксальний висновок, який ставить під сумнів основний біоетичний принцип. Але це лише вершина айсбергу етичних проблем, які необхідно переглянути. Ми передбачаємо звинувачування, які можуть прозвучати на нашу адресу. Але неупереджене розмірковування веде саме до таких висновків.

1. *Значит, Бог существует: Интервью Д.Дроздовского // Зеркало недели. — 2006. — № 33.*
2. *Швейцер А. Культура и этика // Благоговение перед жизнью: Пер. с нем. под общ. ред. А.А.Гусейнова и М.Г.Селезнева. — М.: Прогресс, 1992.*
3. *Перша книга Мойсеєва: Буття // Біблія або Книга Святого письма Старого й Нового Заповіту, 1991. — С. 6.*
4. *Четверта книга Мойсеєва: Числа // Там само. — С. 173.*
5. *Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / Пер. с англ. под ред. С.В. Вековшиной, В.Л. Кулиниченко, 2002.*
6. *Кордюм В.А. Биоэтика — ее прошлое, настоящее и будущее // Перший національний конгрес з біоетики (17—20 вересня 2001 р., Київ): Тези доповідей. — К., 2001. — С. 7.*
7. *Кордюм В.А. // Вісн. НАН України. — 2001. — № 12. — С. 17.*
8. *Каттон-мл. У.Р. Конец техноутопии: Исследование экологических причин коллапса западной цивилизации / Пер. с англ. под общ. ред. В.И.Постникова. — К.: ЭкоПраво, 2006.*
9. *Друга книга Мойсеєва: Вихід // Біблія або Книга Святого письма Старого й Нового Заповіту, 1991. — С. 56—69.*
10. *Дупленко Ю.К. Старение: Очерки развития проблемы. — Л.: Наука, 1985.*
11. *Муркок М. Танок наприкінці часу / Пер. з англ., 1998 (електронна версія).*

Одержано 16.03.2007

В.П. Замостьян, Ю.К. Дупленко

Биоэтика и ее составляющие

Анализируются биоэтические подходы как одна из основ современного естественнонаучного мировоззрения. Рассматриваются основные составляющие биоэтики — экологическая этика, медицинская этика, в частности этические аспекты геронтологии как важной комплексной проблемы современности. Подчеркивается, что биоэтические принципы составляют характерную черту современной научной парадигмы.